

ЛЕКСИКОГРАФИЈА КАО ЛИНГВИСТИЧКА ДИСЦИПЛИНА

БОРИСАВ ТОШИЋ

Економски факултет Сарајево

UDK 801.3:801

Прегледни рад

Примљен: 11. октобра 1988.

1. Први двојезични рјечници појавили су се у Месопотамији двије хиљаде година прије нове ере. Од тог доба, са развојем писмености и ширењем контаката међу земљама и народима, број преводних рјечника стално се повећава. Најједноставнија лексикографска дјела настала су од глоса, тј. забиљешки које објашњавају мање познате ријечи у неком тексту и које су се скупљале у посебне збирке — глосаријуме. У њима су се још у античко доба објашњавале архаичне, дијалекатске, стране и уопште некознате ријечи; они се у Византији и другим дијеловима Европе састављају и касније, све до позног средњег вијека. Сличну улогу у развоју лексикографије одиграли су и пописи ријечи и изрза неког страног језика које су, записујући из практичних разлога најнеопходније ријечи, састављали средњовјековни путници — ходочасници, трговци, дипломатски представници. Овај »предрјечнички« период траје у Европи до XV вијека. Послије проналаска штампарије (1453. год.) у многим европским земљама штампају се лексикони и двојезични рјечници, чија је функција да омогуће међујезичку комуникацију, учење страних језика и упознавање са другим културама. У том »раном рјечничком периоду« објављени су први рјечници: латинско-енглески 1500, енглеско-латински 1499, латинско-шпански 1490, шпанско-латински 1495, латинско-француски 1487, француско-латински 1507, латинско-њемачки 1467, њемачко-латински 1482. године.¹ Нешто касније појављују се вишејезични и двојезични рјечници мањих европских језика, међу њима и српскохрватскога.² Лексикографска дјела овог периода имају информативну и,

¹ В. Г. Гак еволуцију облика и функција лексикографске дјелатности у Европи дијели на три периода: предрјечнички период (до XV вијека), рана рјечнички период (од XV до XVIII вијека) и период развијене лексикографије (од почетка XVIII вијека). Види (Гак, 1977, 15). Податке о времену појављивања првих двојезичних рјечника он узима из библиографије: W. Zaunmüller, *Bibliographisches Handbuch der Sprachwörterbücher. Ein internationales Verzeichnis von 5600 Wörterbücher der Jahre 1460—1958 für mehr als 500 Sprachen und Dialekten*. Stuttgart, 1958.

² Faust Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae*, Venecija, 1595; J. Mikalja, *Thesaurus linguae Illyricae, Blago jezika slovinskoga*, Loreto — Ankona, 1649. Податке о старијој српскохрватској лексикографији види у радовима: (Мусулић, 1959, 41—63) и (Трофимкина, 1965, 132—157) и *Енциклопедији Југославије*, књига 5, Загреб, 1962. (Лексикографија код Хрвата, Срба и Црногораца).

како бисмо данас рекли, наставну функцију и најчешће су то рјечници у којима је поред матерњег језика састављача — латински, старогрчки или старословенски језик.³ Почетком XVII вијека у многим европским земљама почиње скупуљање и издавање лексичког блага под окриљем колективних научних ауторитета. Циљ оваквог рада јесте научни опис и нормирање националног језика, а ради тог посла долази до формирања научних друштава, која прерастају у академије наука. Међу таквим друштвима прва је била италијанска *Academia della Crusca*, основана у Фиренци 1582. год. са задатком да се брине о чистоти језика, да га чисти као на ситу (*crusca* — мекиће), а резултат њеног рада био је рјечник талијанског језика *Vocabolario della Crusca* (1612). По угледу на њу у Њемачкој је основано Вајмарско друштво (1617), а нешто касније (1635) и Француска академија. Током XVIII и XIX вијека у организацији оваквих високих научних институција ствара се велики број описних, историјских, етимолошких и других рјечника.⁴ У данашње вријеме прикупљено је огромно искуство у састављању разноврсних рјечника, а лексикографија, иако је најстарија грана лингвистичке, односно филолошке дјелатности човјечанства, још није добила потпуно разрађену теорију. За то постоји више разлога, а најважнији је однос многих лингвиста према овој грани науке о језику који у њој не виде самосталну лингвистичку дисциплину, него скуп устаљених и конвенционалних поступака за опис лексичког инвентара језика и, с друге стране, заиста специфично мјесто које ова дисциплина заузима у односу на општу лингвистику, лексикологију, граматику, контрастивну анализу, теорију превођења и друге језичке дисциплине.

2. Пошто термин *лексикографија* »често значи лексикографију и лексикологију заједно (као што и лексикологија значи често то обоје)« (Рч. Симеон, 1969, 754), покушаћемо да разграничимо »надлежност« сваке од ових двију дисциплина у проучавању ријечи као основне јединице лексичког састава језика и као централног феномена у језику. У предмет лексикологије — схваћене у ширем смислу — спадају следећа питања: проблем идентификације ријечи као централне јединице језика, положај ријечи у односу на друге језичке јединице, проблем лексичког значења, проблем односа значења и појма, затим однос лексичког и граматичког значења, питања разграничавања лексичко-семантичких категорија (полисемија, хомонимија, синонимија, антонимија, конверзија). »Лексикологија у лексичком саставу језика проучава прије свега оне ас-

³ Први штампани источнословенски рјечници — *Лексис, сиречь речення вкратце собранны и из словенского языка на просты русский диялект истолкованы*, чији је аутор Лаврентиј Зизаниј Тустановски (Вилна, 1596), и *Лексикон славеноросский и имен толкование*, који је саставио Памва Беринда (Кијев, 1627) објашњавају књишке старословенске и стране ријечи лексиком живог говора, украјинским, бјелоруским и руским ријечима. (Цејтлин, 1958, 11—14).

⁴ О развоју »академијске лексикографије« у европским земљама пише Ирена Прицкат и упућује на ширу литературу; (Прицкат, 1960, 89—100 и 212—227).

пекте који су условљени факторима нејезичког, социјално-историјског карактера. У њене задатке улази проучавање питања формирања лексичког фонда, историјских промјена које се одвијају у њему, систематизација лексике с гледишта њеног поријекла, раслојавања према сфери употребе, према степену активности и томе слично» (Кузнецова, 1982, 7). Ову проблематику лексикологија проучава на општенаучном плану, док се лексикографија, »која има претежно утилитарни карактер«, у том случају може дефинисати као »вјештина састављања рјечника« (Касарес, 1958, 28). Потешкоће у дефинисању предмета лексикографије условљене су чињеницом да је »савремена епоха — епоха интеграције лингвистике као теоријске науке о језику, лексикологије као науке о ријечима, лексикографије као науке о начинима класификације лексичког материјала и његовог презентирања у рјечницима« (Дорошевски, 1973, 36), па је, с једне стране, могуће лексикологију посматрати као теоријску основу лексикографије, а, с друге стране, могуће је лексикографију поимати као надређену дисциплину у односу на лексикологију, јер практични лексикографски резултати надмашују по вриједности теоријске домете лексикологије. Сем тога лексиколошки опис језика, искључујући не тако бројна истраживања о мањим лексичко-семантичким групама (нпр. о терминима сродства, придјевима који означавају боје, глаголима кретања и сл.), темељи се на подацима и примјерима из рјечника; лексиколошка истраживања су у неку руку секундарна у односу на примарни рад лексикографа. »Тек кад су састављачи рјечника почели да скупљају ријечи, да их класификују по лексичко-граматичким класама, да обједињавају различита значења лексема, да показују њихову употребу, тек онда се родила самостална област опште науке о језику — лексикологија« (Галперин, 1982, 555). Проучавање општих и посебних питања лексикологије обавља се на основу многобројних језичких чињеница које су скупљене у добрим рјечницима. Лексиколози најчешће иду тим путем, али је »веома важно да лексиколог не само 'жање плодове' туђих лексикографских радова него да и сам непосредно узима учешће у тим пословима, пошто управо непосредни и стални контакт с безбројним и разноврсним фактима лексике који захтијева лексикографски рад даје најчвршћу основу за научна уопштавања« (Ахманова, 1957, 3). На тај начин развитак практичне лексикографије позитивно утиче на формирање лингвистичке мисли уопште. Наиме, када лексикограф, рјешавајући неки практични проблем при састављању рјечника, не може да нађе солидне аргументе за своја рјешења у лингвистичкој теорији која му је на располагању (ако је, на примјер, у недоумици како ће диференцирати полисемију од хомома лексике који захтијева лексикографски рад даје најчвршћу основу нимиче, дијалектизам од покрајинске ријечи, архаизам од историзма), он ће морати да сам одабере свој поступак, своју методичку на основу које ће разграничавати те појаве и у исто вријеме ће настојати да их дефинише онако како најбоље одговара његовим потребама. Тако он од праксе прелази на теорију, па отуда није ни чудо што су се многи познати лингвисти окушали у лексикографском раду. Све то доводи до својеврс-

ног синкретизма лингвистичких дисциплина на чијем је једном полу општа наука о језику, као чиста теорија која »проучава природу и развој језика као општељудског обележја, нарочито његову структуру и његове функције, уз описивање и класификовање свих језика света као различитих појавних облика човекове моћи говора« (Бугарски, 1986, 15), а на другом лексикографска пракса (стварање рјечника) као »канал чијим посредством лингвистика презентира и износи на видјело дана своје резултате« (Морковкин, 1987, 33) и на тај начин се »одужује« друштвеној заједници и задовољава људске потребе.⁵

Док се у ранијим периодима развоја лингвистичких схватања директно везивала за лексикологију, данас се нарочито наглашава веза теорије лексикографије за тзв. лексичком семантиком, чији су главни задаци »разматрање питања као што су природа лексичко-семантичког система и језичког значења, структура лексичког значења ријечи, основне јединице лексичке семантике, типови лексичког значења и њихова анализа, категорије лексичке семантике, семантика текста, поетичка семантика и други проблеми« (Новиков, 1982, 50).⁶ Веза између лексичке семантике и лексикографије понајшрије се види у томе што су лингвисти који су се бавили радом на рјечницима почели показивати интересовање за проблематику лексичког значења ријечи, а резултати добијени у проучавању смисаоне структуре лексеме попримају посебну вриједност јер се заснивају на проучавању опширног материјала (цјелокупне лексике) и лексикографског описа који подразумева разноврсне (скоро све) особине ријечи. И поред тога, како тврди Н. З. Котелова (1975, 7), лексикографски опис има доста недостатака, од којих су најочљивији: непостојање унификације у интерпретирању истих или сличних појава, непотребно унифицирање особина које фактички нису исте код свих ријечи, укључивање у рјечник квазилингвистичких појава (енциклопедизам), неразликовање граматичког и лексичког значења, занемаривање стилистичких особина ријечи, мијешање значења и употребе ријечи, представљање полисемије као моносемије и обратно, таутологија у тумачењима и дефиницијама итд. Лексичка семантика као теоријска дисциплина потпомаже отклањање оваквих недостатака у рјечницима и лексикографској теорији, а пракси сутерише рјешења за изградњу прецизних поступака за одређивање и опис семантике лексичке јединице. Дакле, »семантика користи у својству сировине за своја истраживања податке које сакупља и систематизује лексикографија, а она, пак, са своје стра-

⁵ »Осим тога било какво просуђивање о лексикографији мора имати у виду нимало безначајну чињеницу да су рјечници у очима лингвистички неверзираног човјека скоро оно једино што оправдава постојање лингвистике« (Морковкин, 1987, 33).

⁶ В. А. Звенигцев (1957, 85) лексикологију дијели на семасиологију (што је други термин за лингвистичку семантику) и ономасиологију, док Л. А. Новиков (1982, 81) семасиологију и ономасиологију посматра као два аспекта семантике: семасиологија је аспект семантике који проучава лексичко значење у смјеру: знак → значење, док га ономасиологија проучава у супротном правцу: значење → знак.

не не би могла да правилно интерпретира и оцијени те податке ако не би била упозната са њиховим међусобним односима, које открива семантика, и са семантичким законима који објашњавају посматране процесе развоја» (Касарес, 1958, 63).

Проблем дефинисања ријечи, а то значи и њене семантизације, проистиче из чињенице да се ријеч појављује као посебна јединица језика на свим језичким нивоима: на фонетском, морфолошком, лексичком и синтаксичком. И мада је тешко интерпретирати овај општелингвистички појам тако да би се задовољили сви језички нивои и сви аспекти његовог проучавања, лексикографија настоји да укључи у свој опис и резултате проучавања осталих језичких нивоа — у мјери у којој је то проучавање повезано са ријечју. Отуда се може говорити о повезаности лексикографије са граматичким описом језика. Та повезаност произилази из основног захтјева који се поставља пред скоро сваки рјечник: он има задатак да служи и као граматички приручник. Да би тај задатак био испуњен, лексикограф проналази најпогодније поступке да читаоца упозна са морфолошком парадигмом лексеме (непосредно уз одредницу или у граматичком додатку у рјечнику). Посебна пажња посвећује се ријечима које имају окрњену парадигму и нарочито граничним појавама, које на неки начин занемарује на једној страни лексикологија, а на другој морфологија и синтакса. »Уопште, питање о граници између компетенције граматичког описа језика и компетенције његовог лексичког описа веома је сложено и лингвистика га још није ријешила» (Берков, 1973, 10).⁷ Овакве граничне појаве за чију је анализу неопходан прилаз са разних аспеката представљају подручје на коме граматика и лексикографија не могу доћи до ваљаних резултата без обостраног посматрања.

Лексикографију није лако дефинисати као самосталну историјско-филолошку и лингвистичку дисциплину и због њеног раслојавања, својеврсне »специјализације«, што је последица њеног повезивања са другим лингвистичким гранама чији је објекат проучавања овај или онај аспект ријечи. Тако се може говорити о извјесном паралелизму етимологије и историје језика са историјском лексикографијом, дијалектологије са дијалекатском лексикографијом и, с друге стране, о посебним подручјима лексикографије каква представљају терминолошка, рачунарска, наставна, општа, једнојезична, преводна (двојезична и вишејезична) лексикографија. Разлике између ових подручја условљене су намјеном (за кога се ради тај лексикографски опис) и специфичношћу самог лексичког фонда који се описује, док им је заједнички објекат описа (тј. ријеч) и производ описа (тј. рјечник). У савременој лексикографској продукцији уочава се тежња да се у рјечницима региструју резултати проучавања свих нивоа језика, све јединице садржајног и формалног плана и односи међу њима, да се у рјечнике екстраполирају резултати анализе најразноврснијих језичких појава, што на једној страни доводи до стварања, условно речено, универзалних рјечника, који обухватају скоро све

⁷ О овим питањима види (Лалевић, 1982) и (Стевановић, 1982).

податке о лексичкој јединици: семантичке, граматичке, синтаксичке, екстралингвистичке и сл., а на другој страни упадљива је »поплава« рјечника посвећених само једној појави у језику, нпр. синонимији (рјечник синонима), ортографији (ортографски рјечник), творби ријечи (рјечник творбених елемената) итд. Све ово наводи на помисао да бисмо, наравно сувише поједностављено речено, могли ставити знак једнакости између лексикографског описа језичких појава и цјелокупне науке о језику, што, свакако, не води никаквом разјашњавању садржаја појма лексикографије и посебно њене теоријске компоненте. Стога ћемо усмјерити пажњу на чињенице које су омогућиле да се од некадашњег схватања лексикографије као компилаторске дјелатности на састављању рјечника дође до схватања да је то самостална област научног сазнања, посебна лингвистичка дисциплина.

3. Термин лексикографија (од грчког *lexikós* — који се односи на ријеч и *grápho* — пишем) према О. С. Ахмановој има три значења: »1. наука о састављању рјечника, 2. састављање рјечника као опис лексике датог језика, 3. свеукупност рјечника датог језика или неке области знања« (Сл. Ахманова, 1969). Нас у овом тренутку интересује прво значење овог термина, тим прије што је то једна од рјеђих дефиниција у којима се за лексикографију употребљава ријеч *наука*.⁸ Ако под појмом науке подразумијевамо »систем научних принципа, хипотеза, теорија и закона о јединственој научној области појава, изграђен на јединственој методологији«,⁹ онда бисмо могли тврдити да се у посљедње три деценије по својим многим карактеристикама лексикографија формира у засебну лингвистичку дисциплину са јасно издиференцираним теоријским аспектом, у чијој је основи вишевијековна историја и пракса састављања рјечника. Лексикографија као наука има свој предмет, систем појмова, изграђену сопствену терминологију, а такође и методолошке поступке за разраду грађе потребне за стварање рјечника. »Предмет лексикографије јесте цјелокупни лексички фонд датог књижевног језика, представљен прије свега описним рјечницима, а, наравно, и свим текстовима одређеног одреска времена, одакле се узима неопходни лексички материјал у свој његовој сложености« (Копецки, 1974, 25). П. Н. Денисов (1978, 25—33; 1976, 5) општу теорију лексикографије, која се ослања на историју лексикографије и лексикографску праксу, дијели на типологију (научну класификацију) рјечника и на учење о структури или елементима рјечника. Иако ова два комплекса проблема неоспорно заузимају централно мјесто

⁸ Ријеч *наука* избјегнута је, на примјер, у овим дефиницијама: ... »област филолошке и инжењерско-филолошке дјелатности, која се састоји у стварању рјечника и других дјела рјечничког типа, а такође у осмишљавању цјелокупне суме проблема који се на то односе« (Морковкин, 1987, 41); ... »дио лингвистике који се бави питањима састављања рјечника и њиховог проучавања« (Сл. Розентаљ, Теленкова, 1985); ... »дио лингвистике, теорија и пракса састављања рјечника« (Енциклопедија »Русский язык«, Москва, 1979).

⁹ Шешин Богдан, *Опита методологија*, Београд, 1974, стр. 299.

у теорији лексикографије, по мишљењу В. В. Морковкина (1987, 34), они нипошто не исцрпљују њен предмет и садржај. Постоји, наиме, још неколико елемената који улазе у састав предмета лексикографије, па његова интерпретација појма лексикографија полази од подјеле на теоријску и практичну лексикографију, које се према груписању проблема у лексикографској дјелатности могу даље дијелити на неколико компонента. Теоријска лексикографија раздваја се на теорију лексикографије, у чије подручје истраживања улазе: дефинисање обима, садржаја и структуре самог појма лексикографије, затим тзв. рјечничка лексикологија (словарная лексикология), па онда учење о жанровима и типовима рјечника, учење о елементима и параметрима рјечника, учење о основама лексикографског конструисања, учење о примарним лексикографским материјалима, тј. учење о картотекама и изворима рјечника и, на крају, учење о планирању и организацији лексикографског рада, и на историју лексикографије, која обухвата историју рјечника и историју рјешавања типичних лексикографских проблема.

4. Одредити обим, садржај и структуру самог појма лексикографија, како смо већ показали, није лако, због интердисциплинарног карактера лексикографије, због тога што се она по својим теоријским основама тијесно надовезује на лексикологију и лексичку семантику, а по својим резултатима, улазећи у оквиру примијењене лингвистике, задовољава људску потребу за инвентаризацијом и систематизацијом најразноврснијих језичких података. Рјечници, тј. основни производи лексикографије, рјешавају многобројне задатке у разним областима науке и људске праксе: у настави језика (матерњег и страног), у преводилачкој дјелатности (људској и машинској), у научно-техничкој информатици, у масовној комуникацији, у роботички при стварању вјештачког интелекта и у многим другим подручјима човјекове дјелатности. Овако разноврсни захтјеви тешко се могу задовољити једнообразним рјешењима, па у лексикографији нема универзалних поступака; напротив, састављајући неки рјечник лексикограф често мора да поступа компромисно, бирајући најоптималнији пут. И баш та околност истиче у први план значај теоријског одређивања оквира, суштине и структуре предмета лексикографије. Дакле, теорија лексикографије, а не нека друга лингвистичка дисциплина, мора прије свега да дефинише предмет свога проучавања и своје мјесто у науци о језику.

Као примијењена дисциплина лексикографија разрађује оптимална средства за откривање и утврђивање семантичких чињеница ради одређених практичних циљева. Она се не може у потпуности ослонити на некаква рјешења која имају општелингвистички карактер и истоветну вриједност у свим лингвистичким дисциплинама. Познато је, наиме, да наука често не може да једнозначно дефинише своје најосновније појмове, него се они претпостављају или интерпретирају на начин који највише одговара датој дисциплини. Такви појмови су, на примјер, у филозофији простор и вријеме, у физици маса, у математици број, у лингвистици рјеч. С друге стране при проучавању и класификовању појава истраживач се често налази у ситуацији да неке граничне случајеве не може сврс-

тати ни у једну класу; у лингвистици су, рецимо, врло ријетке класификације без остатка, скоро никад се не може говорити о затвореним редовима језичких факата. Стога би »суштинско мјесто у теорији лексикографије требало да заузме разрада специјалне, оријентисане управо на потребе лексикографског рада лексикологије«, (Морковкин, 1987, 34). Та »рјечника лексикологија«, допуњена списком методолошких препорука за оптимална рјешења у интерпретацији језичких и метајезичких чињеница, треба да отклони негативне последице неуједначеног третирања језичких феномена у појединим дисциплинама и што је могуће више приближи њихова становишта потребама лексикографске праксе. У истом смислу може се говорити и о лексикографској стилистици и граматици, јер опис стилистичких или граматичких појава у рјечницима има своје специфичности које траже нешто друкчији прилаз од уобичајеног у овим лингвистичким дисциплинама.¹⁰

Сваки лексикографски подухват заснива се на изворима који су примјерени општој замисли и карактеру тог подухвата. Вишетомни академијски рјечници и велики двојезични рјечници обично се заснивају на сопственој картотеци, која се саставља ексерпираним грађе из унапријед одређених извора (књижевна дјела, стручна и научна литература, звучни записи разговорног језика, већ постојећи рјечници итд.). Картотека обично садржи списак ријечи састављен на основу лексичко-фразеолошке разраде одговарајућих извора, цитате извучене из текстова и помоћне материјале (подаци из енциклопедија, рјечника) за обраду појединих ријечи. Одабирање извора за рјечник, начин ексерпције (потпуна, дјелимична, селективна), поступци скупљања, чувања и даље примјене примарног лексикографског материјала — све то захтијева пажљиво разматрање и теоријско осмишљавање у оквирима теорије лексикографије.¹¹

Као резултат минуциозне филолошке анализе скупуљене грађе добија се материјал који, да би се финализирао у рјечнику, треба на најпогоднији начин организовати у систем, у хомогену конструкцију која омогућава прегледност и информативност. У овом случају лексикограф попут инжењера конструише рјечничку грађевину одређујући њене димензије, унутрашњи распоред, односе и везе међу појединим дијеловима. Та проблематика нарочито је битна за неке специјалне рјечнике, какви су нпр. наставни.¹² Уопштавање искустава и поступака у овом домену лексикографског рада такође је једна од компонената теорије лексикографије.

¹⁰ Види, на примјер, зборник *Слово в грамматике и словаре*, Наука, 1984. или радове И. Н. Шмељове (1975) и Г. Н. Скљаревске (1978). Овај посљедњи има управо наслов *Заметки о лексикографической стилистике*.

¹¹ Овој проблематици посвећен је зборник *Теория и практика современной лексикографии*, Ленинград, Наука, 1984.

¹² У овом погледу нарочито је интересантан комплексни наставни рјечник *Лексическая основа русского языка* у редакцији В. В. Морковкина (Москва, 1984), који у себи обједињује одлике рјечника, лексичког минимума, приручника за наставу лексике и теоријског истраживачког рада; он омогућава рад на свим аспектима усвајања руске лексике.

Поред ових задатака, који у ствари представљају шире припреме за сваки лексикографски пројекат, теорија лексикографије разматра цјелокупно планирање и организацију дјелатности лексикографа. Врло су ријетки лексикографски подухвати који су остварени онако како је аутор или ауторски колектив планирао. Непоштовање плана нарочито се огледа у прекорачењу времена предвиђеног за израду рјечника и у непридржавању задатог обима,¹³ а узроци тога могу бити различити: не-реалност плана, несавршеност пројекта рјечника, који никад не може, ма колико студиозно урађен, предвидјети сва могућа рјешења, јер се у току рада на рјечнику откривају нова, оптималнија рјешења, која, опет, могу да запријете промјеном основне концепције; понекад је изузетно тешко синхронизовати рад ауторског колектива и уједначити приступ свих аутора.

Рјешавање многих од наведених питања зависи у првом реду од типа рјечника. Зато у теорији лексикографије посебно мјесто заузима учење о типологији рјечника,¹⁴ тј. њихова научна класификација заснована на појму идеалног рјечника-еталона. »Четири основне координате одређују типологију рјечника: 1) лингвистичка, 2) психолошка, 3) семиотичка, 4) социолошка. Свака од тих координата има двије области пројцирања: 1) у односу на дати тип рјечника, 2) у односу на било који тип рјечника« (Денисов, 1976, 5). Међутим, са појавом све разноврснијих рјечника (на једној страни универзалних, а на другој уско специјалних), који подразумијевају специјалне адресате, њихова класификација постаје све тежа, па се — тим прије што не постоји чисти тип рјечника — ради давања потпуне слике о неком рјечнику, ради његовог сврставања у одређени тип мора узети двадесетак параметара (Городецки, 1983, 7).

Основни елементи рјечника јесу попис одредница (лијева страна, словник) и рјечнички чланак у цјелини. Попис одредница један је од најбитнијих фактора који одређују обим и квалитет рјечника. Укључивање ријечи у попис најчешће се врши према унапријед утврђеним критеријумима, али при томе у великој мјери долази до изражаја субјективност састављача рјечника. Постоје, додуше, и објективни поступци који узимају у обзир фреквентност лексичке јединице и, у зависности од адресата и намјене рјечника, друге карактеристике (нпр. при састављању школског рјечника поред фреквентности имају се у виду: употребљивост, семантичка вриједност, неутралност, творбене карактеристике, ситуативно-тематска оправданост и методичка сврсисходност, Тошић,

¹³ Најбољи примјер за ово јесте *Рјечник хрватскога или српскога језика* Југославенске академије знаности и умјетности, на коме је радило неколико генерација лексикографа и чије је објављивање трајало скоро читав вијек (од 1880. до 1976).

¹⁴ Свој оглед о општој теорији лексикографије Л. В. Шчерба почиње управо типологијом рјечника као централним проблемом у лексикографији (Шчерба, 1974).

1983—84, 459).¹⁵ И структура рјечничког чланка примјерава се типу и намјени рјечника. Ипак, могуће је »конструисати« универзални рјечнички чланак, који, према П. Н. Денисову (1976, 33), мора имати најмање ове компоненте: 1) одредницу, 2) њену формалну карактеристику, 3) њену семантизацију, 4) податке о »сусједима« одреднице у лексичком систему језика по разним осама језичког семантичког простора, 5) примјере употребе одреднице у говорном контексту, 6) упућивања и информације разног карактера и намјене. Сваки од ових елемената третира се у зависности од основних циљева самог рјечника и данас у теорији лексикографије постоји значајна литература о томе.¹⁶

5. На језицима који су од давнина имали развијену писменост, књижевност и културу, како је већ речено, постоји велики број лексикографских остварења. Лексикографије многих земаља акумулирале су толико искуство у састављању најразноврснијих рјечника, па се оцјена пређеног пута наметнула сама по себи. Вредновање лексикографске продукције минулих вјекова врши се у неколико праваца: 1. проучавање цјелокупне лексикографске дјелатности на једном језику или ширем подручју,¹⁷ 2. анализа развоја само једног типа рјечника (нпр. описних, српскохрватско-руских),¹⁸ 3. истраживање интерпретације неких лексикографских проблема (нпр. разграничавање полисемије и хомонимије) у рјечницима датог језика у различитим епохама. Историја лексикографије значајна је за даљи развој лексикографске праксе и теорије лексикографије јер се свако ново лексикографско дјело надовезује на претходна искуства, јер сваки нови рјечник умногоме зависи од традиционалних рјешења и поступака карактеристичних за неку област лексикографске продукције. Вриједност радова из области историјске лексикографије нарочито је велики ако су њихови аутори лингвисти који су се и сами опробали у састављању рјечника.¹⁹

Веома блиско подручје историји лексикографије јесте и дјелатност која се условно може назвати лексикографском критиком. Наиме, сваки значајнији рјечник, посебно кад представља новину и догађај у науци о језику или у култури једног народа, наилази на одзив у научној јавности. Тако настају рецензије и прикази, који покаткад, осим подробне

¹⁵ Монографија В. Ш. Беркова *Вопросы двуязычной лексикографии* (Ленинград, 1973) у цјелини је посвећена питањима одабирања ријечи за велики двојезични рјечник.

¹⁶ Види нпр. (Денисов, 1977, 205—225) и (Берков, 1977).

¹⁷ На примјер: (Цејтлин, 1958) и (Трофимкина, 1965).

¹⁸ Види: В. В. Виноградов, *Толковые словари русского языка у његовој књизи* (стр. 206—242) *Лексикология и лексикография*, Москва, 1977.

¹⁹ »Вриједност описно-лексикографских радова које су написали лингвисти без искуства у самосталном практичном лексикографском раду састоји се, вјероватно, само у привлачењу пажње научне јавности проблемима рјечника. Самој лексикографији (сем врло ријетких изузетака) не дају баш ништа« (Морковкин, 1987, 39).

анализе и информације о језику, садрже и шири теоријска разматрања, те су интересантни и за теорију и историју лексикографије. Као и у претходном случају пожељно је да овакве приказе пишу широко обавијештени стручњаци — теоретичари језика и лексикографи-практичари,²⁰ а основни смисао оваквог рада састоји се у томе што се теоријски оправдана и успјешна практична рјешења у рјечнику не образлажу и не аргументују, па често остају непримијећена и непозната за будуће лексикографе.

6. Специфичност практичног рада лексикографа састоји се у томе што он полази од теоријских поставки, ослања се на теоријски утврђена рјешења, а ствара практични приручник под условима које му диктира стварност. Врло често лексикографа ограничавају такве »ситнице« као што је обим рјечника (број страница), врста штампарског слога, рокови завршетка и сл.; врло често он мора да иде на компромисе између жељеног и могућег: компромис између исцрпности и рационалног обима, између комплексности појма и сажетости дефиниције, између темпа и квалитета израде, на компромисе са коауторима итд. Уз то »много онога што испита и закључи мораће оставити неречено, а и оно што каже и покаже остаће у стручној дискусији незапажено, или чак искоришћено а непоменито; кад нпр. неки синтаксичар објави у часопису расправу о једном везнику, то улази у његов списак радова и улази у литературу на коју су каснији испитивачи дужни да се позивају — али ако се у описном рјечнику тај везник обради много успјешније, неће се ни знати ко је то урадио« (Пешикан, 1967, 202). При усвајању овог или оног рјешења лексикограф не може бити неутралан; он мора да се определијели за рјешење и кад зна да је оно спорно, иако не може читаоцу саопштити своје резерве према том рјешењу. Стога се, имајући у виду баш конкретне захтјеве које пред лексикографа поставља непосредан рад, може говорити и о личности састављача рјечника. »Да нетко буде добар рјечничар, треба онајприје да за тај ситнозлатарски посао има природену склоност. А онда уз голему опћу културу, те широко лингвистичко и литерарно образовање, мора имати ону фину осјетљивост умјетника ријечи за танане прељеве њихових значења, смисао за прецизности и јасноћу у дефинисању и разјашњавању, односно преводилачку савјесност и вјерност у доношењу семантичких и афективних еквивалената у двојезичком рјечнику, па критички смисао да умије одабрати, згуснути и обликовати, крајњу савјесност, марљивост, стрпљивост и устрајност« (Крешћ, 1957—58, 115). Познато је и мишљење Л. В. Шчербе, који каже да »лексикографски рад, како се заснива искључиво на семантици, захтијева посебно танано осјећање језика, захтијева (...) потпуно специфичну надареност, која је по некој линији, вјероватно, сродна списатељском таленту (само је овај активан, а таленат лексикографа — пасиван и оба-

²⁰ Види на примјер (Даничић, 1871) или многобројне приказе из пера И. Грицкаг, нпр. (Грицкаг 1969—70 и 1982).

везно свјестан)«. ²¹ Оваква схватања о личности лексикографа подстичу постављање питања: да ли је лексикографија наука, умјетност или вјештина (занат)?

Сваки рјечник носи у себи елементе креативности, јер при његовом састављању ²² аутор поред знања користи »интуицију као језичко осјећање и говорни укус« (Денисов, 1978, 28), па се по рјечнику може препознати аутор, чак његова ширира схватања о свијету, његова животна идеологија. Умјетност репродукује живот у његовим најинтересантнијим манифестацијама; рјечник као семантички модел живота одређеног друштва одражава реалну стварност онако како је доживљава одређена људска заједница. Зато се може тврдити да лексикографија као наука има елементе креативне дјелатности, умјетности. На крају, свака лексикографска творевина носи печат свога аутора и по оним најситнијим техничким поступцима, занатским операцијама које у укупуном резултату издвајају њеног творца од других, њему сличних стваралаца. Стога се чини да се оправдано може рећи да наука лексикографија — кад се ради о њеној практичној компоненти — садржи елементе умјетности и занатске вјештине.

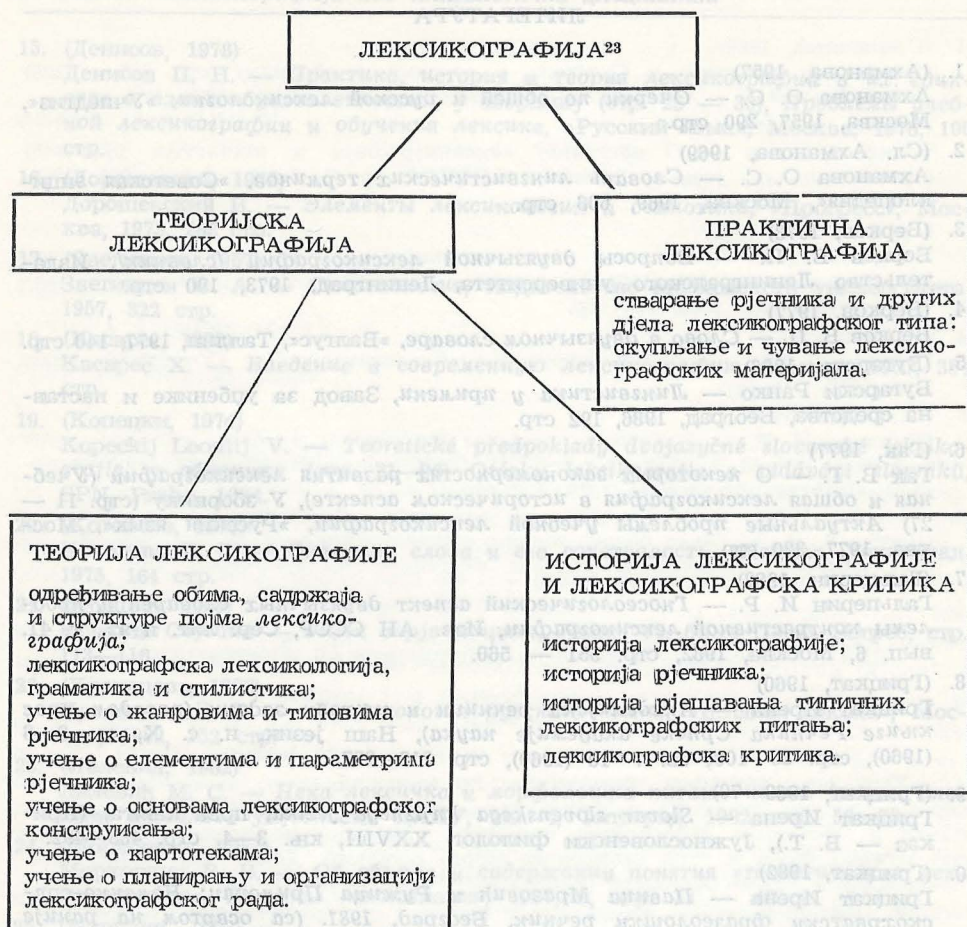
7. На основу свега што је речено о подручјима лексикографије њихове хијерархијске односе могуће је представити као на шеми 1.

Дакле, очигледно је да лексикографија има самосталну теоријску проблематику коју у таквом облику и у тој мјери не проучава ниједна друга лингвистичка дисциплина, па најкраћа дефиниција ове области филолошке дјелатности гласи: лексикографија је лингвистичка наука о теорији и пракси састављања рјечника.

²¹ Шчерба Л. В., *Избранные работы по языкознанию и фонетике*, том I, Ленинград, 1958, стр. 76.

²² Шчерба није волио ову формулацију: »Треба рећи да лексикографски рад код нас није уопште популаран. Кад се каже: састављати рјечник, то се схвата преписивати. Уопште узев, наравно, то је правилно: у већини случајева то је преписивање из постојећих томова. Али ја већ много година усмено и писмено истичем мишљење да је такво схватање погрешно. Не постоји ниједан облик рада тежи и, ја бих рекао, стваралачкији од састављања рјечника. Желио бих да са свим истјерам тај израз — састављање рјечника.«

(Наведену мисао Шчерба је казао 1939. год. у расправи о проспекту Рјечника АН СССР, који је касније објављен у 17 томова.) Цит. по: *Современная русская лексикография 1981*, Ленинград, 1983, стр. 154.

Шема 1

²³ На шеми је углавном представљено Морковкиново схватање појма лексикографија и само је незнагтно допуњено. По нашем мишљењу у теорију лексикографије поред лексикографске лексикологије ваља укључити и лексикографску граматику и стилистику, јер се у лексикографској теоријској литератури сусрећу многи радови који грамаптичке и стилистичке појаве разматрају са лексикографског становишта; уз историју лексикографије поменули смо лексикографску критику јер оне имају доста заједничког.

ЛИТЕРАТУРА

1. (Ахманова, 1957)
Ахманова О. С. — *Очерки по общей и русской лексикологии*, »Учпедгиз«, Москва, 1957, 290 стр.
2. (Сл. Ахманова, 1969)
Ахманова О. С. — *Словарь лингвистических терминов*, »Советская энциклопедия«, Москва, 1969, 606 стр.
3. (Берков, 1973)
Берков В. П. — *Вопросы двуязычной лексикографии /словник/*, Издательство Ленинградского университета, Ленинград, 1973, 190 стр.
4. (Берков, 1977)
Берков В. П. — *Слово в двуязычном словаре*, »Валтус«, Таллин, 1977, 140 стр.
5. (Бугарски, 1986)
Бугарски Ранко — *Лингвистика у примени*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1986, 192 стр.
6. (Гак, 1977)
Гак В. Г. — *О некоторых закономерностях развития лексикографии (Учебная и общая лексикография в историческом аспекте)*, У зборнику (стр. 11 — 27) *Актуальные проблемы учебной лексикографии*, »Русский язык«, Москва, 1977, 320 стр.
7. (Гальперин, 1982)
Гальперин И. Р. — *Гносеологический аспект двуязычных словарей и проблемы контрастивной лексикографии*, Изв. АН СССР, Сер. лит. и яз., т. 41, вып. 6, Москва, 1982, стр. 551 — 560.
8. (Грицкат, 1960)
Грицкат Ирена — *Академијски речници и њихови задаци (поводом прве књиге Речника Српске академије наука)*, Наш језик, н. с. X, св. 3—6 (1960), стр. 88—100; св. 7—10 (1960), стр. 212—227.
9. (Грицкат, 1969—70)
Грицкат Ирена — *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, прва књига, (Приказ — Б. Т.), Јужнословенски филолог, XXVIII, књ. 3—4, стр. 485—492.
10. (Грицкат, 1982)
Грицкат Ирена — *Павица Мразовић и Руџица Приморац; Немачко-српскохрватски фразеолошки речник*, Београд, 1981. (са освртом на раније чланке истих аутора везане за одговарајућу проблематику), Јужнословенски филолог, XXXVIII (1982), стр. 173—182.
11. (Городецки, 1983)
Городецки Б. Ю. — *Проблемы и методы современной лексикографии, у књизи* (стр. 5 — 22) *Новое в зарубежной лингвистике*, выпуск XIV, *Проблемы и методы лексикографии*, Москва, »Прогресс«, 1983, 398 стр.
12. (Даничић, 1871)
Даничић Ђуро — *Сербско-русский словарь*. Составил П. Лавровский. Санкт-петербург, 1870. (Приказ — Б. Т.), Рад Југославенске академије знаности и умјетности, XV, Запрб, 1871, стр. 182 — 192.
13. (Денисов, 1976)
Денисов П. Н. — *Основные проблемы теории лексикографии*, АДД, Москва, 1976, 43 стр.
14. (Денисов, 1977)
Денисов П. Н. — *Об универсальной структуре словарной статьи*, у зборнику (стр. 205 — 225) *Актуальные проблемы учебной лексикографии*, »Русский язык«, Москва, 1977, 320 стр.

15. (Денисов, 1978)
Денисов П. Н. — *Практика, история и теория лексикографии в их единстве и взаимообусловленности*, у зборнику (стр. 25 — 33), *Проблемы учебной лексикографии и обучения лексике*, «Русский язык», Москва, 1978, 190 стр.
16. (Дорошевски, 1973)
Дорошевский В. — *Элементы лексикологии и семантики*, «Прогресс», Москва, 1973, 288 стр.
17. (Звелинцев, 1957)
Звелинцев В. А. — *Семасиология*, Издательство Московского университета, 1957, 322 стр.
18. (Касарес, 1958)
Касарес Х. — *Введение в современную лексикографию*, Москва, 1957, 354 стр.
19. (Копецки, 1974)
Корескиј Leontij V. — *Teoretické předpoklady dvojazyčné slovanské leksikografie*, у зборнику (стр. 21—96) *Otázky leksikografie a vidávání slovníků*, SPN, Praha, 1974.
20. (Котелова, 1975)
Котелова Н. З. — *Значение слова и его сочетаемость*, «Наука», Ленинград, 1975, 164 стр.
21. (Крешић, 1958)
Крешић Стјепан — *Ријеч о рјечницима*, Језик, VI, бр. 4 (1958), Запреб, стр. 113—116.
22. (Кузнецова, 1982)
Кузнецова Э. В. — *Лексикология русского языка*, «Высшая школа», Москва, 1982, 152 стр.
23. (Лалевих, 1982)
Лалевих М. С. — *Нека лексичка и морфолошка питања нашег језика*, Гласник одјелјења умјетности ЦАНУ, књ. 4, Титоград, 1982, стр. 59—70.
24. (Морковкин, 1987)
Морковкин В. В. — *Об объеме и содержании понятия «теоретическая лексикография»*, Вопросы языкознания, 1987, 6, стр. 33 — 42.
25. (Мусулин, 1959)
Мусулин Стјепан — *Хрватска и српска лексикографија*, Филологија, II, Запреб, 1959, стр. 41—63.
26. (Новиков, 1982)
Новиков Л. А. — *Семантика русского языка*, «Высшая школа», 1982, 272 стр.
27. (Пешикан, 1967)
Пешикан Митгар — *Невоље рада на нашим описним реченицама*, Наш језик, н. с. XVI, св. 3, 1967, стр. 193—204.
28. (Сл. Розентал, Теленкова, 1985)
Розентал Д. Э. и Теленкова М. А. — *Словарь-справочник лингвистических терминов*, 3-е изд., «Просвещение», Москва, 1985, 399 стр.
29. (Рч. Симеон, 1969)
Симеон Рикард — *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, I и II, «Матица хрватска», Запреб, 1969.
30. (Скљаревска, 1978)
Скљаревская Г. Н. — *Заметки о лексикографической стилистике*, у зборнику (стр. 101 — 111), *Современность и словари*, «Наука», Ленинград, 1978, 180 стр.

31. (Стевановић, 1982)
Стевановић Михаило — *Синтакса у лексици*, у зборнику (стр. 289 — 296) *Лексикографија и лексикологија*, Београд — Нови Сад, 1982, 367 стр.
32. (Тошић, 1983-84)
Тошић Борисав — *О наставној лексикографији и школском рјечнику страног (руског) језика*, Годишњак СДПЈ, бр. 7—8, Сарајево, 1983—1984, стр. 455 — 462.
33. (Трофимкина, 1965)
Трофимкина О. И. *Краткий обзор истории сербскохорватской лексикографии*, у књизи (стр. 132—158) *Очерки по словообразованию и словоупотреблению*, Ленинград, 1965, 168 стр.
34. (Цейтлин, 1958)
Цейтлин Р. М. — *Краткий очерк русской лексикографии*, »Учпедгиз«, Москва, 1958, 136 стр.
35. (Шмелева, 1975)
Шмелева И. Н. — *Некоторые вопросы стилистики в общем словаре литературного языка*, у зборнику (стр. 24—39) *Современная русская лексикография*, »Наука«, Ленинград, 1975, 172 стр.
36. (Шчерба, 1974)
Шчерба Л. В. — *Опыт общей теории лексикографии*, у књизи (стр. 265 — 304) *Языковая система и речевая деятельность*, Ленинград, 1974.

ЛЕКСИКОГРАФИЈА КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКАЈ ДИСЦИПЛИНА

Резюме

Хотя лексикография насчитывает по меньшей мере четыре тысячелетия (первые словари появились в Месопотамии две тысячи лет до нашей эры), она только в последние десятилетия получила сравнительно хорошо разработанную теорию. Но и в этой разработке много спорного. Даже сам термин лексикография и его содержание трактуются учеными по-разному.

В настоящей работе автор делает попытку определить объем и содержание понятия лексикография и приходит к выводу, что лексикография является специальной языковедческой дисциплиной. Вслед за советскими теоретиками лексикографии (Л. В. Щербой, В. Г. Гаком, П. Н. Денисовым и, в особенности, В. В. Морковкиным) автор замечает, что лексикография, как особая форма филологической деятельности, включает в себя две области — теоретическую (теория и история лексикографии) и практическую (создание словарей и других произведений лексикографического характера). В свою очередь теория лексикографии включает в себя несколько разделов: определение собственного предмета, учение о типах и элементах словаря, учение об основах лексикографического конструирования, учение о планировании и организации словарной работы и первичных словарных материалах, разработка так называемой словарной лексикологии, затем лексикографической стилистики и грамматики, т. е. разработка словарных параметров.

Таким образом лексикографию можно определить как науку о теории и практике составления словарей.